

Jadwiga Potrzyszcz¹

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Magdalena Najda, Aleksandra Rutkowska, Dariusz Rutkowski, *Psychologia sali sądowej.* *Jak komunikacja i emocje wpływają* *na postrzeganie sprawiedliwości,* Bielsko-Biała 2021. Recenzja

1. Wprowadzenie

Wykonywanie zawodu sędziego jest niewątpliwie zajęciem prestiżowym, ale jednocześnie niełatwym i wymagającym od osoby wykonującej ten zawód szczególnych umiejętności. Sędzia, poprzez wydawane wyroki i podejmowane decyzje, ma bezpośredni wpływ na życie ludzi, których one dotyczą. To dzięki sędziemu może urzeczywistnić się bezpieczeństwo prawne w swoim najistotniejszym wymiarze. O istnieniu bezpieczeństwa prawnego można mówić jedynie wtedy, gdy nie tylko obowiązujące ustawy, ale także – a może przede wszystkim – wymiar sprawiedliwości jest postrzegany przez uczestników życia społecznego jako bezstronny i sprawiedliwy, gdy istnieje przestrzeń sprawiedliwego stosowania prawa i można żywić uzasadnione zaufanie, że otrzyma się swoje prawo (*ius*). Jeśli nie istnieją żadne racjonalne podstawy do przejawiania tego rodzaju zaufania, wówczas nie można mówić o istnieniu bezpieczeństwa prawnego. Natomiast w centrum tego problemu znajduje się sędzia. To nie tylko od jego znajomości prawa, ale także bezstronności i poczucia sprawiedliwości w istotnym stopniu uzależnione jest urzeczywistnienie bezpieczeństwa prawnego². Poprzez bezpieczeństwo prawne rozumieniem stan osiągnąć za pomocą prawa pozytywnego, w którym dobra życiowe człowieka i jego interesy są chronione (strzeżone) w sposób możliwie całkowity i skuteczny³.

Zawód sędziego wiąże się z odpowiedzialnością za drugiego człowieka, z respektowaniem jego przyrodzonej godności osobowej⁴. Jak trafnie stwierdziła sędzia Sądu

¹ Numer ORCID: 0000-0002-4358-7273. Adres e-mail: jadwiga.potrzyszcz@kul.pl

² Zob. J. Potrzyszcz, *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Lublin 2013, s. 228.

³ J. Potrzyszcz, *Bezpieczeństwo...*, s. 405; J. Potrzyszcz, *Legal security – synthetic presentation*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2016/9, s. 144; J. Potrzyszcz, *Podmiot bierny a podmiot czynny bezpieczeństwa prawnego*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2015/8, s. 78.

⁴ Na temat rozumienia pojęcia godności człowieka zob. J. Potrzyszcz, *Godność człowieka w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2005/1, s. 27–49.

Najwyższego (dalej: „SN”) Teresa Romer, „sędzia musi lubić ludzi, bo podstawowym zadaniem sędziego jest zrozumieć człowieka”⁵. Od sędziego oczekuje się przede wszystkim bezstronności i sprawiedliwości. Sędzia musi być niezawisły i niezależny. Sędzia ma mieć nieskazitelną charakter, co można rozumieć w sposób następujący: „przez osoby nieskazitelnego charakteru rozumieć należy osoby nie tylko nie karane za czyny hańbiące lub antyspołeczne, lecz posiadające ponadto kwalifikacje etyczne nieprzeciętne, bo nie dopuszczające skazy, nawet takiej, którą ogół zwykł traktować pobłażliwie”⁶. Poziom wymagań, jakie stawia się sędziemu jest umieszczony wysoko. Ideał sędziego wydaje się wręcz nieosiągalny, ponieważ konkretnie istniejący sędzia jest przecież człowiekiem zmagającym się, jak wszyscy, z niedoskonałością swej natury.

Emocje towarzyszące uczestnikom postępowania na sali sądowej stanowią nie lada wyzwanie również dla sędziego. Powinien on, z jednej strony, posiadać umiejętność zarządzania emocjami obecnych podczas rozprawy osób, a z drugiej – umiejętność zarządzania własnymi emocjami tak, aby nie wyjść ze swojej roli i w sposób profesjonalny prowadzić rozprawę, a w punkcie docelowym wydać sprawiedliwy wyrok. Sprawiedliwość sędziego w tym kontekście kojarzy się ze sprawiedliwością, o której pisał Platon w dialogu *Państwo*. Jest to cnota polegająca na tym, aby zachować wewnętrzny ład i nie pozwolić, by w duszy czynnik niższy rządził czynnikiem wyższym. W szczególności sędzia nie może ulegać emocjom w takim stopniu, aby czynnik impulsywny zatriumfował ponad czynnikiem rozumnym⁷.

Teoria takiej sprawiedliwości, w której chodzi o zachowanie równowagi wewnętrznej jest raczej nieskomplikowana. Jednak praktykowanie tej teorii stanowi prawdziwe wyzwanie, w szczególności w zawodzie sędziego, który podczas rozprawy musi zachować pełen profesjonalizm, pomimo ujawniających się emocji i stresu uczestników postępowania. Aby sprostać temu wyzwaniu konieczne jest gruntowne przygotowanie się do wykonywania zawodu sędziego, nie bez powodu określanego jako ukoronowanie wszystkich zawodów prawniczych. Przygotowanie to poza treściami obejmującymi – co oczywiste – znajomość prawa dotyczy także obszarów wprawdzie bezpośrednio z prawem niezwiązanych, ale jednak niezbędnych dla prawidłowego wykonywania zawodu sędziego. W programie kształcenia aplikantów w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury wykłada się obecnie przedmioty z zakresu etyki zawodowej, komunikacji, zarządzania emocjami i radzenia sobie ze stresem, a także te dotyczące niezawisłości wewnętrznej i zewnętrznej oraz przywiązania do wartości w zawodzie sędziego⁸, co w sumie składa się na etyczne i psychologiczne przygotowanie do wykonywania zawodu sędziego.

Wymienione zagadnienia są raczej rzadko przedmiotem szerszych rozważań w literaturze prawniczej, może z wyjątkiem etyki zawodowej sędziego⁹. Tym bardziej godny

⁵ M. Jałoszewski, *Podnieś głowę, dobrze zrobiłaś. Wywiad z sędzią Sądu Najwyższego Teresą Romer*, „Wysokie Obcasy Extra” 2014/1, s. 6, cyt. za: M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia sali sądowej. Jak komunikacja i emocje wpływają na postrzeganie sprawiedliwości*, Bielsko-Biała 2021, s. 200.

⁶ Zob. M. Laskowski, *Ustawowe pojęcie „nieskazitelnego charakteru”*, „Prokuratura i Prawo” 2008/6, s. 54.

⁷ Por. Platon, *Państwo*, w: A. Kości, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, *Filozofia prawa. Wybór tekstów źródłowych*, Lublin 2007, s. 27–29.

⁸ Autorka niniejszej recenzji miała przyjemność prowadzić przez kilka lat zajęcia warsztatowe dotyczące niezawisłości wewnętrznej i zewnętrznej oraz przywiązania do wartości w zawodzie sędziego we współpracy m.in. z Magdaleną Najdą.

⁹ Wśród publikacji na ten temat warto wskazać np.: M. Najda, T.M. Romer, *Etyka dla sędziów. Rozważania*, Warszawa 2007; P. Skuczyński, M. Zirk-Sadowski, *Dwa wymiary etyki zawodowej sędziów*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2012/1, s. 12–22; M. Safjan, *Etyka zawodu sędziowskiego*, w: E. Łojko (red.), *Etyka prawnika. Etyka nauczyciela zawodu prawniczego*, Warszawa 2006, s. 40–56; P. Skuczyński, *Aktywizm sędziowski a etyka sędziowska w Polsce. Uwagi w stulecie niepodległości*, w: L. Pisarczyk (red.), *Między tradycją a nowoczesnością. Prawo polskie w 100-lecie odzyskania niepodległości*, Warszawa 2019, s. 359–382.

podkreślenia jest fakt, że na rynku wydawniczym ukazała się interesująca, wspomniana monografia *Psychologia sali sądowej. Jak komunikacja i emocje wpływają na postrzeganie sprawiedliwości*¹⁰ w całości poświęcona tym kwestiom i będąca przedmiotem niniejszego artykułu recenzyjnego.

Lektura tej książki zmotywowała autorkę niniejszego opracowania do analizy i oceny merytorycznej zawartych w niej treści, a także do postawienia tezy, że w istocie zawarte w niej wskazówki służą umacnianiu autonomii moralnej sędziego, a tym samym – umacnianiu jego niezawisłości.

2. Problematyka książki *Psychologia sali sądowej. Jak komunikacja i emocje wpływają na postrzeganie sprawiedliwości*

Recenzowana książka to efekt współpracy trojga autorów: Magdaleny Najdy – filozofki i psycholożki, wykładowcy akademickiego, autorki programów szkoleń z dziedziny etyki zawodowej sędziów, komunikacji i zarządzania emocjami w kontekście postępowania sądowego, od wielu lat wykładającej w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury, autorki publikacji z zakresu etyki zawodowej, prawa i psychologii; Aleksandry Rutkowskiej i Dariusza Rutkowskiego – doświadczonych sędziów sądów okręgowych, wykładowców akademickich, a także wykładowców Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury oraz autorów prawniczych publikacji naukowych.

Autorzy recenzowanej publikacji zaznaczają, że podjęta przez nich problematyka dotyczy pozaprawnej warstwy postępowania sądowego, na którą składają się:

nieuchwytnie przez procedurę sądową interakcje pomiędzy obecnymi na sali osobami. Postawy, uczucia, sposób komunikowania się, stres, dyspozycje osobowościowe, oczekiwania związane z przyszłością, sposób postrzegania siebie i swoich przeciwników, a także percepcja sądownictwa oraz poczucie sprawiedliwości tworzą dynamiczną sieć relacji, bogatą w znaczenia i pełną napięć¹¹.

Godne podkreślenia jest to, że autorzy recenzowanej monografii bazują na analizie materiału pochodzącego z ich własnych doświadczeń w prowadzeniu rozpraw sądowych, a także ze spotkań z sędziami i prokuratorami podczas warsztatów i seminariów organizowanych przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury. Zebrany materiał został poddany analizie z perspektywy psychologii i komunikacji społecznej. W efekcie powstało wartościowe opracowanie pozwalające poznać mechanizmy determinujące sposoby porozumiewania się, emocje, motywacje oraz procesy poznawcze uczestników postępowania, a także samych sędziów.

Struktura recenzowanej monografii jest przejrzysta, a następujące po sobie treści są ułożone w porządku logicznie i metodologicznie uzasadnionym. W stosunkowo obszernym *Wstępie* zostało zarysowane postępowanie sądowe z perspektywy społeczno-psychologicznej. Autorzy jasno określili swoje zamierzenia:

Psychologiczna i prawna perspektywa, w której pragniemy omówić podskórną, społeczno-emocjonalną narrację postępowania sądowego obejmuje: konflikt – jego psychologiczny mechanizm i konsekwencje dla przebiegu postępowania, procesy emocjonalne wraz z reakcją stresową oraz zjawiskami na granicy patologii – pieniactwem sądowym, procesy poznawcze

¹⁰ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*

¹¹ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 9.

i komunikacyjne, a także elementy etyczno-wizerunkowe, w szerszej perspektywie składające się na budowanie zaufania do wymiaru sprawiedliwości¹².

Wymienione zagadnienia zostały szczegółowo omówione w pięciu rozdziałach. W rozdziale pierwszym – *Konflikt* – czytelnik ma okazję zapoznać się z takimi kwestiami jak fazy konfliktu, rodzaje konfliktów, rola sądu w zarządzaniu konfliktem, sala sądowa a dynamika konfliktu, sala rozpraw a zagrożenie dla poczucia kontroli i ekspozycja społeczna.

Wiedza potoczna na temat konfliktu, może przydatna w zwykłych, codziennych relacjach międzyludzkich, jest jednak niewystarczająca w sytuacjach wymagających profesjonalnego podejścia do innych ludzi, a także dla zrozumienia własnych uczuć. Dlatego też warto uświadomić sobie pewne prawidłowości procesów zachodzących w ludzkiej psychice podczas zaistnienia sytuacji konfliktowej. Recenzowana książka zawiera treści niezwykle przydatne dla poszerzenia wiedzy i lepszego zrozumienia siebie samego. Dowiadujemy się m.in., że strona uwikłana w konflikt ma, z jednej strony, tendencję do zniekształconego, negatywnego postrzegania przeciwnika, a z drugiej strony – do idealizowania własnego obrazu. Jest to:

efekt błędów poznawczych charakterystycznych dla funkcjonowania psychiki w konflikcie. Zaczynamy szukać potwierdzenia naszej słuszności, sięgając po argumenty przemawiające na jej korzyść, ignorując inne. Nawet ludzie o wybitnych możliwościach intelektualnych i odpowiedniej wiedzy w sytuacji konfliktu mają skłonność do tego rodzaju zakłóceń w rozumowaniu¹³.

Rozdział drugi – *Procesy emocjonalne, pieniądź sądowe, stres* – został m.in. poświęcony określeniu, czym są emocje, a w szczególności – emocje u uczestników postępowania i jakie jest znaczenie tych emocji. Następnie w interesujący sposób zostały omówione zagadnienia dotyczące kierowania emocjami oraz techniki i narzędzia komunikacyjne służące kontrolowaniu emocji. Bardzo pozytywne dla samowiedzy i samozrozumienia człowieka jest już nazwanie i uświadomienie sobie kontekstu pojawiania się różnego rodzaju emocji. Autorzy dostarczają czytelnikowi pod tym względem wiele interesujących treści. Możemy dowiedzieć się m.in., że emocje są niezwykle ważnym elementem psychiki człowieka:

Pomagają nam zwracać uwagę na kluczowe dla naszego funkcjonowania elementy świata i przygotować się do radzenia sobie z nimi poprzez odpowiednie działanie. Emocje mobilizują energię, dzięki czemu jesteśmy zmotywowani i zdolni do kontynuowania działania na rzecz ważnych dla nas spraw, nawet w obliczu zmęczenia i innych przeciwności¹⁴.

Autorzy zwracają również uwagę na zagrożenia dla prawidłowości podejmowania decyzji w sytuacji manipulacji psychologicznej, czyli manipulacji opartej na emocjach. Niezwykle pozytywne są dla sędziów te fragmenty książki, w których autorzy wskazują metody kierowania emocjami i ich kontrolowania.

W rozdziale trzecim – *Stres jako forma reakcji emocjonalnej i jego rola na sali sądowej* – zostały przedstawione takie zagadnienia jak: stresory związane z postępowaniem sądowym, zarządzanie stresem na sali rozpraw, stres u sędziego, techniki radzenia

¹² M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 19.

¹³ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 29.

¹⁴ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 69.

sobie ze stresem. Warto zwrócić szczególną uwagę na zjawisko stresu w zawodzie sędziego. Jak trafnie podkreślają autorzy:

zawód sędziego narzuca wykonującej go osobie wiele trudnych wymagań, którym sprostanie może być bardzo stresujące. Sędzia musi orzekać w najbardziej nienaganny merytorycznie i etycznie sposób, sędzia ponosi odpowiedzialność za decyzje dotyczące niezwykle ważnych obszarów życia osób, które stają przed sądem, sędzia wreszcie jest w centrum społecznej obserwacji, nieustannie „wystawiony na widok” i oceniany, bez możliwości obrony¹⁵.

Autorzy opisują konkretne techniki radzenia sobie ze stresem. Treści zawarte w tym rozdziale są niezwykle interesujące i mające praktyczny wymiar, ponieważ zjawisko stresu jest wszechobecne we współczesnym świecie. Praktycznie każdy z nas przeżywa stres, ale mało kto potrafi sobie z nim radzić. Zatem wskazówki dotyczące radzenia sobie ze stresem zainteresują nie tylko prawników-profesjonalistów (zwłaszcza sędziów), ale także znacznie szersze grono czytelników.

W rozdziale czwartym – *Komunikacja* – również zostały przedstawione niezwykle wartościowe i mające praktyczny wymiar treści, a mianowicie: deskryptywna zawartość komunikacji (prostota, zrozumiałość i wykluczenie komunikacyjne), bariery komunikacyjne, przełamywanie barier (postawy i style komunikacyjne ułatwiające porozumiewanie się na sali rozpraw), rozpoznanie stylu komunikowania się uczestników postępowania jako warunek skutecznej komunikacji na sali rozpraw, techniki i narzędzia komunikacyjne, uzasadnienie jako forma komunikacji.

Ostatni, piąty rozdział – *Etyczne aspekty pracy sędziego* – został – zgodnie z tytułem – poświęcony problematyce etyki sędziowskiej. Omówiono w nim następujące kwestie: przydatność etyki zawodowej sędziego, motywacja, zaufanie, godność, autonomia moralna, błędy poznawcze w podejmowaniu decyzji, hipokryzja moralna. W mojej ocenie treści zawarte w tym rozdziale doskonale puentują całość i wskazują sens podejmowania wysiłku przez sędziego, aby przezwyciężyć trudności związane z niedoskonałością natury ludzkiej osób uczestniczących w postępowaniu sądowym, a także niedoskonałości własnej natury sędziego. Niemożliwe do przecenienia są uwagi autorów, którzy poprzez odwołanie się do piramidy potrzeb Abrahama Masłowa, wskazują, że:

zawód sędziego, aby wykonująca go osoba mogła służyć wartościom, którym jest poświęcony, powinien być zawsze wybierany nie tylko dla licznych korzyści zaspokajających potrzeby z dolnej części piramidy Masłowa, ale także jako aktywność, która w szerszej perspektywie składa się na sens życia. Sędzia czy prokurator, który kieruje się przede wszystkim pragnieniem zrealizowania kariery zawodowej rozumianej jako wspinanie się po ścieżce awansu, wzrost pozycji społecznej czy wyższe dochody, jest o wiele bardziej narażony na dokonywanie złych moralnie decyzji niż sędzia i prokurator, który obok tych motywów, które są oczywiste i same w sobie nie mają nic nieetycznego, kieruje się troską o sprawiedliwość¹⁶.

Po krótkim podsumowaniu został jeszcze zamieszczony wywiad z Piotrem Bojarczukiem, sędzią Sądu Okręgowego w Warszawie, który podkreślił m.in., że sędziowie przeżywają emocje i powinni umieć sobie z nimi radzić, „sprawy, które się sądzi w wydziałach karnych, muszą prowadzić ludzie z pewnymi predyspozycjami, podobnie

¹⁵ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 152.

¹⁶ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 228.

w wydziałach rodzinnych, podobnie w sądach pracy, bo muszą to być osoby, które jakoś te emocje potrafią ukryć i sobie z nimi radzić¹⁷.

Całość wieńczy wykaz literatury i spis orzeczeń. Dodatkową wartość monografii przedstawiają ilustracje autorstwa sędziego Arkadiusza Krupy, wzbogacające treści książki szczyptą humoru i autoironii, co nadaje lekkości i sprawia, że lektura jest przyjemniejsza, a tematy trudne stają się przystępniejsze.

3. Konkluzja

Oceniając wysoko wartość merytoryczną książki *Psychologia sali sądowej. Jak komunikacja i emocje wpływają na postrzeganie sprawiedliwości*, stawiam jednocześnie tezę, że wszystkie zawarte w niej treści służą w istocie rozumieniu, czym jest niezawisłość sędziego. Chodzi o niezawisłość w znaczeniu najbardziej fundamentalnym, której istotą jest autonomia moralna.

Niezawisłość sędziego jest jego domniemaną cechą oraz zobowiązaniem. Konstytucja RP¹⁸ w art. 178 ust. 1 stanowi, że: „Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom”. Jednakże ani ustrojodawca, ani ustawodawca nie wprowadził legalnej definicji niezawisłości. Wobec tego niezawisłość rozumiana jest jako pojęcie wielowymiarowe. W szczególności rozróżnia się niezawisłość wewnętrzną i zewnętrzną. W moim przekonaniu istotą niezawisłości sędziego jest jego autonomia moralna¹⁹. Jak trafnie podkreślają autorzy recenzowanej książki: „Autonomia moralna leży u podstaw zaufania i godności sędziego”²⁰. Autonomia moralna nie przejawia się w efekcie automatycznej wiedzy o tym, co jest dobre i złe. Wymaga samodzielnego wysiłku myślowego, ukierunkowanego na podjęcie racjonalnej decyzji, z uwzględnieniem wszelkich możliwych punktów widzenia. Osoba autonomiczna moralnie to osoba o silnym ego, nieulegająca i potrafiąca przeciwstawić się naciskom wewnętrznym i zewnętrznym²¹.

Stres, emocje oraz zakłócenia w procesie komunikacji mogą stanowić przeszkodę w profesjonalnym wykonywaniu zawodu sędziego, w tym stanowić czynniki osłabiające niezawisłość sędziego. Natomiast wiedza i umiejętności, o których piszą autorzy recenzowanej książki, stanowią niemożliwą do przecenienia pomoc w pokonywaniu trudności związanych z niedoskonałością natury ludzkiej zarówno uczestników postępowania, jak i samych sędziów.

Z pełnym przekonaniem polecam lekturę tej książki wszystkim sędziom. Będą mogli znaleźć w niej praktyczne wskazówki kształtujące umiejętności opanowywania emocji własnych oraz towarzyszących uczestnikom postępowania, radzenia sobie ze stresem, a także wskazówki dotyczące prawidłowej komunikacji i czynników ją zaburzających. Poznanie i zrozumienie działania tych psychologicznych czynników stanowi z pewnością niemożliwą do przecenienia pomoc w umacnianiu przez sędziego swojej autonomii moralnej, a tym samym – swojej niezawisłości.

Jeszcze raz pragnę zaakcentować, że autorzy monografii doskonale połączyli swoją (psychologiczną i prawniczą) wiedzę i doświadczenie, w efekcie czego powstało bardzo cenne opracowanie godne polecenia jako lektura obowiązkowa zarówno dla aplikantów sędziowskich, jak i już praktykujących sędziów, a także dla wszystkich osób zainteresowanych przedmiotową problematyką.

¹⁷ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 272.

¹⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹⁹ Zob. J. Potrzezsch, *Niezawisłość sędziego – autonomia moralna – profesjonalizm*, „Prawo i Więź” 2022/4, s. 115–134.

²⁰ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 239.

²¹ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia...*, s. 239.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES:

- Laskowski, M. (2008). Ustawowe pojęcie „nieskazitelność charakteru”. *Prokuratura i Prawo* 6, 50-66.
- Najda M., Romer, T.M. (2007). *Etyka dla sędziów. Rozważania*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Najda, M., Rutkowska, A., Rutkowski, D. (2021). *Psychologia sali sądowej. Jak komunikacja i emocje wpływają na postrzeganie sprawiedliwości*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Od.Nowa.
- Platon (2007). Państwo. In A. Kość, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, *Filozofia prawa. Wybór tekstów źródłowych*. Lublin: Petit.
- Potrzeszcz, J. (2013). *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Potrzeszcz, J. (2005). Godność człowieka w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego. *Roczniki Nauk Prawnych* 1, 27-49.
- Potrzeszcz, J. (2016). Legal security - synthetic presentation. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie* 9, 140-152.